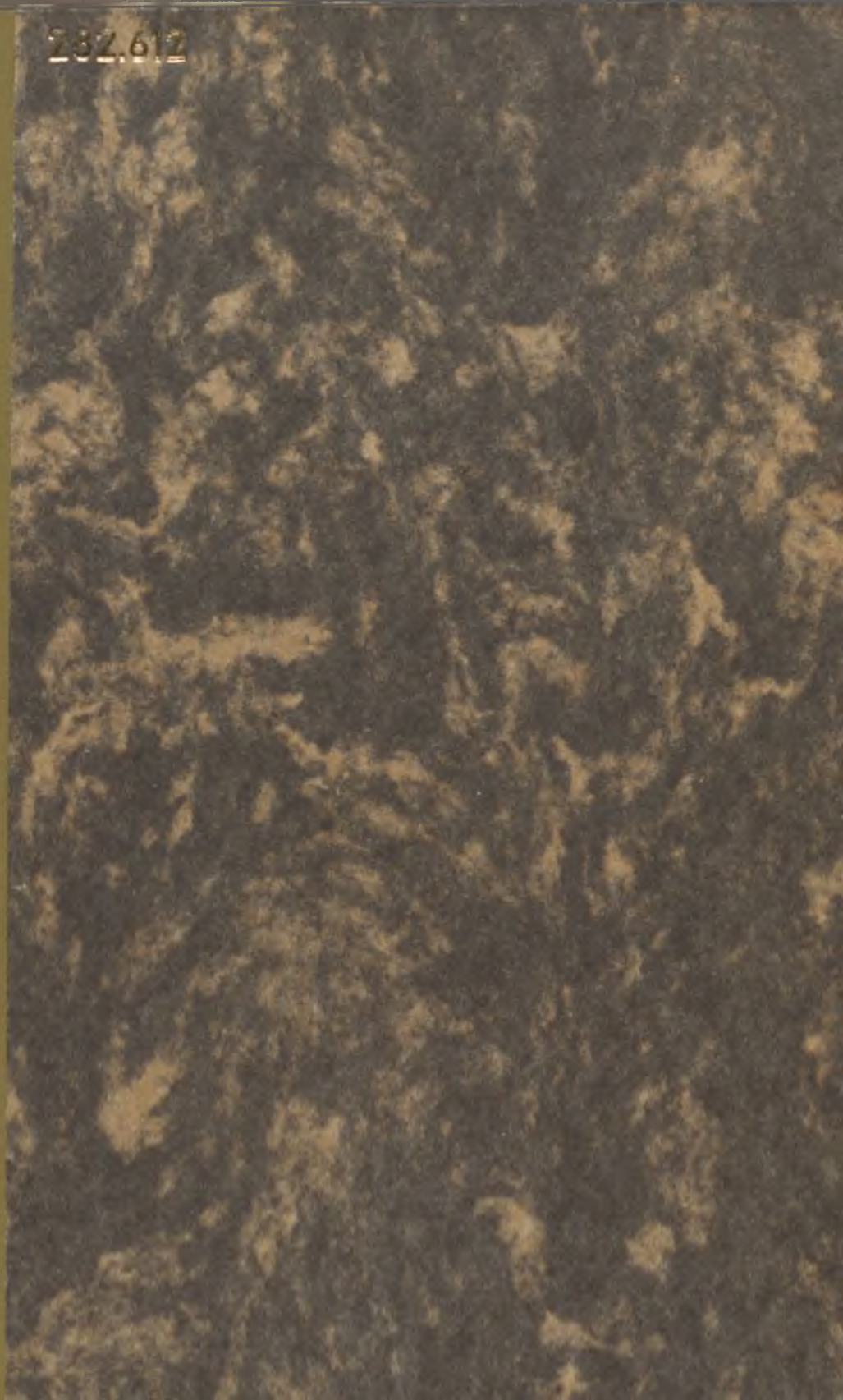
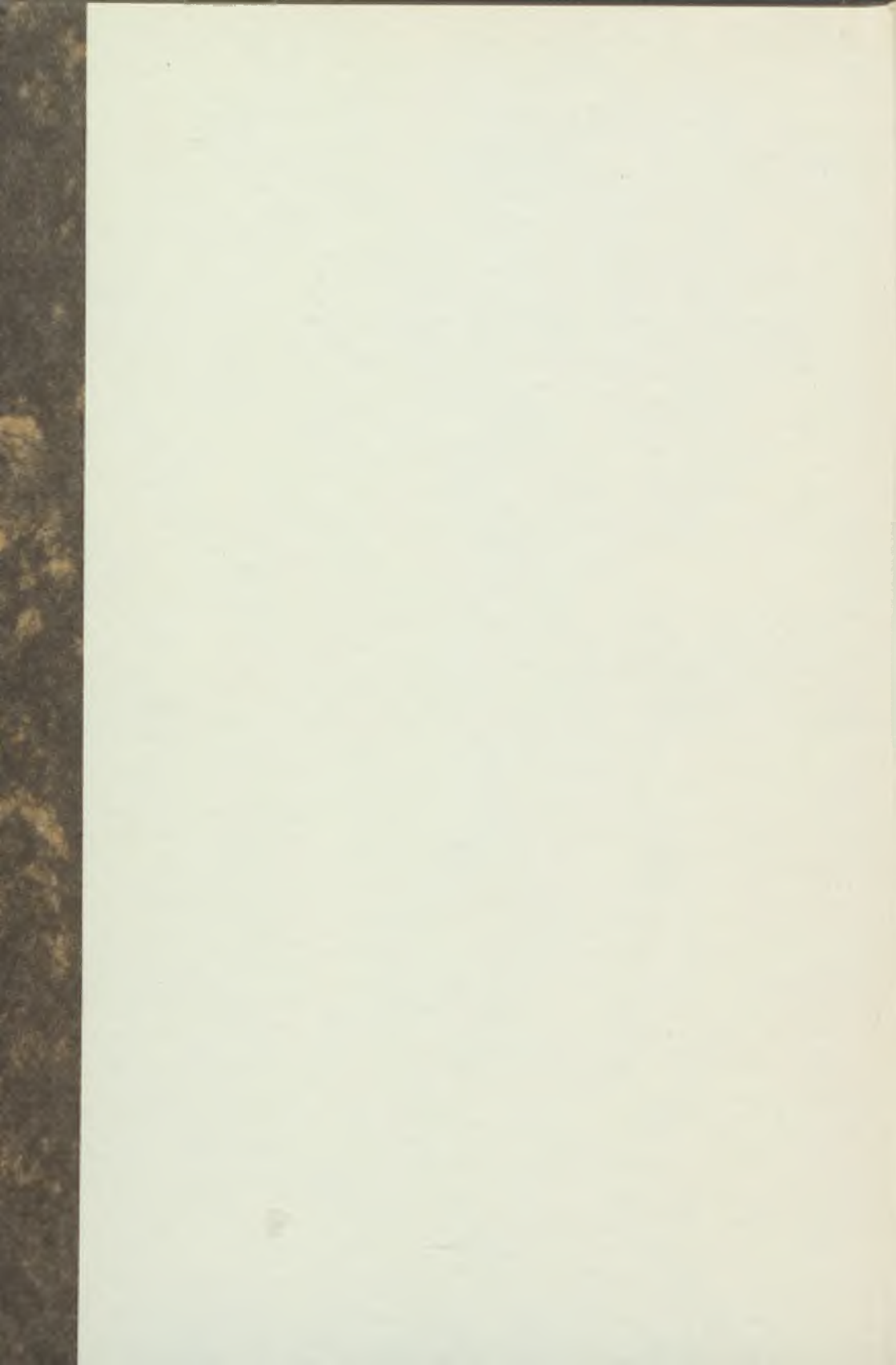

282.612

filoz 0 3183 282612
FILOZÓFIAI ÉRTEKEZÉSEK
KIADJA A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG

7. SZ.

SPRANGER EDUARD

KÖZERKÖLCS
ÉS SZEMÉLYES ERKÖLCSISÉG

*Előadás a budapesti Kir. M. Pázmány-Péter tudományegyetem aulájában
1936 március 9-én.*

BUDAPEST, 1936

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST, MÚZEUM-KÖRÚT 6.

678825
FILOZÓFIAI ÉRTEKEZÉSEK
KIADJA A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG

7. SZ.

SPRANGER EDUARD

KÖZERKÖLCS
ÉS SZEMÉLYES ERKÖLCSISÉG

*Előadás a budapesti Kir. M. Pázmány-Péter tudományegyetem aulájában
1936 március 9-én.*

BUDAPEST, 1936

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST, MÚZEUM-KÖRÚT 6.

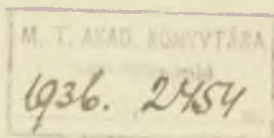
MTA
KIK

282612

A szerző kéziratából fordította:

PROHÁSZKA LAJOS.

Ma csaknem minden kultúrnépnel észrevehetjük, hogy a nemzeti becsület, önrendelkezés és saját kultúra tudatossága fokozódik. Összefügg ezzel azoknak a tudományoknak felvirágzása, amelyek a nemzeti sajátosság kialakulásával és a szerves népiség termékeivel foglalkoznak. Annál különösebb, hogy e tudományoknak egyik ágát egészen mellőzni szokták és még a „néprajz“ tág keretében sem juttatnak neki helyet: értem a multban és jelenben uralkodó és formáiban szintén érdekes nemzeti sajátosságokat fel-tüntető népi morálnak kutatását.

E mellőzésnek számos érthető oka van. Azon egyénfeletti normarendszerek között ugyanis, amelyek valamely nép együttélését szabályozzák — és a kollektív morált középük kell számítanunk — az illemformák és a szokások, valamint a jogrend is kétségkívül sokkal kézzelfoghatóbbak. A magatartásnak pusztá *szokásformái*, amelyeket egy nép kifejleszt, világosan nyilvánulnak meg. Külső tényeken: a parasztház berendezésén, viseleteken, eszközökön és ünnepi szokásokon szemléletesen tehetők és az ilyesféle tárgyakkal egész múzeumokat meg lehetne tölteni. A *jogi normákat* legtöbbször igen korán kodifikálják; érvényesítésüket szervezett társadalmi hatalom biztosítja, amelynek a végrehajtásra további eszközök állanak rendelkezésére; és alapjában a jognál csupán a külső magatartás szabályozásáról van szó, amely magatartás e normák követésében avagy megszegésében szintén láthatóan lép napvilágra. Ezzel szemben a harmadik és tulajdonképpen legfontosabb ág, amely a nép vallásilag szentesített összrendjének ősi törzséből kihajtott, nehezen fogható meg, mivel *úgyiszólván* sohasem nyer összefüggő irodalmi kifejezést. A *morál* javarészben láthatatlan hatalomként él és működik. Követelményeiben a legbelsőbb magatartásra irányul, amennyiben a nép tagjaitól meghatározott érzületű beállítottságot kíván. A nyelv egyes kifejezéseiből és azok jelentésváltozásaiból a nyelvbűvár finoman árnyalt erkölcsi értékítéleteket érez ki. A népi bölcsesség közmondásokban csapódik le. A mithoszban, a mondában, a népköltészetben érvényes erkölcsi nézetek csil-

lannak meg. Olykor valamilyen laikus népfilozófia, amelyet a tudósok megvetnek, megfogalmazza az uralkodó népi erkölcsiségnek egy részletét. Ezt a népmorált jogtörténész sem hagyhatja figyelmen kívül, amennyiben a jogi érzület formájában jelentkezik. A gyóntató a híveivel való lelki érintkezésben találkozik vele. A politikus céltudatosan játszik a népvélemény és a nyilvános értéktélkező hangszerén. Nincs ellenben olyan külön tudomány, amely mindezt egyszer összefüggően tárgyalná és a népmorál keletkezéséről és növekedéséről, változásáról, elfajulásáról és széthullásáról szólna.

Empirikus erkölestudomány hiányának azonban még más oka is van. Kérdés ugyanis, hogy a kutatásnak ezzel az irányával nem relativálunk-e valamit, aminek lényege szerint abszolút érvényűnek és a legszigorúbban kötelezőnek kellene lennie, arról a veszedelemről nem is szólva, hogy empirikusan a morált keresve esetleg a morál hiányára bukkanhatunk. Aggodalmat keltő már magában véve az a körülmény is, amely itt szükségképen előáll, mikor többszámban „morálok”-ról szólnunk. Miután Nietzsche még a morál származásánál beszélt — a kereszténységre gondolva, — M. Scheler már a ressentiment-ről ír a morálok keletkezésében. A filozófiának valóban égető problémája lesz, hogy az időbelileg és térbelileg szétágazó morálok tartalmi különbségei ellenére is miképp tartható az *egy jó*, amely nélkül a morál elvesztené kötelező jelentőségét.

Mégis, maga a filozófia csak ritkán látta meg a problémát a maga egész terjedelmében. A filozófiai etika mindenestre valami egészen más, mint a keresett erkölestudomány. Szeret az erkölcsiségnek nagyon leegyszerűsített, sőt mesterséges modelljéből kiindulni. Az egyes embert az erkölcsi döntés egyszeri helyzetében mutatja be. Mint már a nagy mester Aristoteles, egymás alá rendelt életjavak elé állítja választani. Az erkölcsiség mozzanatát, mint a materiális értékevidencia modern etikája, a helyes fölé- vagy alárendelés egyes aktusainak pusztán ismertetőjegyévé teszi. A filozófiai etikanak legtöbb rendszere azonban nem veszi észre, hogy ezek az erkölcsileg jelentős döntések mégsem légüres, azaz itt: „morálmentes” térben mennek végbe, hanem hogy széles háttérük van a kollektív morál már készen talált döntéseiben, amelyek konfliktus esetében is fontos tényezőkként szövődnek bele a lelkiismeret állományába.

Nem említve a pozitivistikus rendszereket, amelyek a különböző erkölcsi nézetek köréből tekintélyes, javarészen ethnológiai jellegű anyagot feldolgoztak ugyan, de ezzel szemben a mindenkori szociális hasznosság relativizmusán túl nem jutottak, a legnagyobbak közül csak egy filozófus állította az etikát tudatosan arra az alapra, amelyet itt követelünk. Míg Kant, — oly indítékokból, amelyek csak később lesznek tisztázhatók, — beírta a merőben formalisztikus kritikával, hogy a döntésnek minő módja teszi *jóvá* az egyes akaratot, addig Hegelnek egy 1802-ből származó iratában már ezeket a tömör mondatokat találjuk: „Az abszolút erkölcsi totalitás nem egyéb, mint egy nép.“ — Az abszolúte erkölcsös „egy néphez való hozzátartozás“. Mellőzzük most ezeknek a nehéz mondatoknak a hegeli rendszer egészéből való interpretálását s próbáljuk meg a bennük jelzett irányban a problémát összefüggően kifejteni. Nagy vonásokban le fogom írni a népmorálnak, — amely az egyénfeletti érvényesség igényével lép fel, — tipikus strukturáját, addig a pontig, ahol az a személyes erkölcsiséggel találkozik. Mert ebből a két nagy tényezőből tevődik össze mindenütt az erkölcsi élet: egyénfeletti (objektív) morálból és egyéni, elsősorban szubjektív erkölcsi beállítottságból. Mindkettőn *túl* azonban keresendő lesz az abszolút vonatkozás, amely nem pusztán „élet“ többé, hanem ennek az életnek támasza és jelentősége.

I.

A. 1. Legyen szabad a kultúrfilozófiából kölcsönzött tétellel megállapítanom, hogy a morál, mint minden szellemi alakzat, a szellemi létnek valamennyi régiójába beleágazik ugyan — a szubjektív szellembe, a közösségi szellembe és az objektívtált szellembe egyaránt — lényegét tekintve azonban mégis a normatív szellem megjelenési formáihoz tartozik. Ez azt jelenti: a morál *egyike* a népi együttélés normatív igényű rendszereinek. Morális rendszernek nevezhető, amennyiben szintén egészet alkot, amelyben minden mindennel kölcsönös vonatkozásban áll. Nem rendszer azonban, ha ezen azt értjük, hogy szükségképen filozófailag kidolgozottnak, vagy éppen valahol szilárd tantételekben kikristályosodottnak kell lennie. A morál „él“, mert hat és mint egyénfeletti jellegű jelentés- és hatásösszefüggést vesszük itt szemügyre.

Követelményeket támasztó vagy normatív jellege a lényegéhez tartozik, már csak azért is, mert mindig a jelen lépcsőjén létező embernek eleven magatartását akarja egyetemesen érvényes szabályokkal eleve határok közé szorítani. És nem is elégszik meg pusztán a *magatartás* normálásával, hanem a belső beállítottságot, amelyet *érzületnek* nevezünk, szintén kritikának veti alá.

Ennek ellenére a morál — képletesen szólva — nagyon is eltérő halmazállapotokban léphet fel, amelyek részben követelmény-jellegét is elhomályosíthatják. Beszéljünk először erről a *létezési- és hatásmódjáról*. Mintegy szilárd halmazállapotot ölt azokban az esetekben, amikor az emberi együttélésnek olyan intézményeiben van adva, amelyeket az erkölcs nevében követelnénk, ha valahol már meg nem lennének. E morálisan megkövetelt életformák közé tartozik a mi kultúrkörünkben mindenekelőtt a monogám házasság, mindazokkal a normákkal, amelyek létrejöttére és folyamányaira vonatkoznak, beleértve az egészségvédelmet, a gyermeknevelést, a rokonsági viszonyt, a háznép-rendjét és más efélét. A morális szempontból jelentős életkörök kitágulnak azonban a szomszédságon (amely egyes falvakban még ma is szigorúan szabályozott intézmény), a községe és a vidéken (Gau) keresztül egészen a politikai szervezetig. Az utóbbiban már erősebben érvényesül a hatalmi morál típusa a közösségi és szomszédsági morállal szemben.

A légnemű halmazállapottal hasonlíthatók össze azok az általános értékítéletek és normák, amelyek a népi közösséghez tartozó tagok érületi magatartására általában vonatkoznak. Ezek az értékítéletek sokszor megfoghatatlanul élnek a társadalmi térben, de olykor egészen világosan kimondják, hogy mit tegyen és minő érülettel viseltessék az „ember“. Az egyén úgy leheli be ezeket a szellemi lényegeket, mint a mindennapi éltető levegőt, beléjük szövődik s mindaddig, míg a közösségben reflektálatlanul benne él, tekintélyüket kétségtelennek érzi.

Amde ha ezeket a parancsokat vagy tilalmakat egyszer vagy állandóan áthágja, akkor a morál erejével új oldalról ismerkedik meg. Az az ellenőrzés, amely egyéni létét észrevétlenül eddig is kísérte, most tényleges visszahatásokká tömörül, amelyek különösképen ellene irányulnak. Megszólják, rossz hírbe kerül, amely végezetül is egészen rajta ragad. Kerülik a vele való érintkezést és legvégső esetben megbélyegzik és kitaszítják a közösségből.

Mind e különböző formákban kifejezésre jut az a jelentős hatalmi eszköz, amely a morálnak rendelkezésére áll, noha nincs látható ítélőszéke és nincsenek külön megbízott szervei: a tiszteletnek és a megvetésnek, a becsülésnek és a becsülés megvonásának eszköze. A „szankció” szó, amely eredetileg a morál vallásos megszentelésére, tehát a legfelsőbb megkötésre utal, mint ismeretes, hovatovább az ellenhatás és a büntető rendszabályozás jelentését vette fel. A morál legfontosabb szankciója abban rejlik, hogy a tipikusan erkölcsös magatartás jó, az erkölcsellenes rossz hírnévre vezet. Ezzel a hatalommal vissza is lehet élni, amint azt a megszólásról az ismert példaszó igazolja: *Semper aliquid haeret*. Mindenesetre: a kollektív morál ellenőrzése az egyesnek erkölcsi kvalitást szerez, amely éppenséggel hozzá kapcsolódik és rajta nyugszik.

2. De *ki* hozza létre az együttélésnek ezeket a formáit, ezeket a normákat és értékítéleteket? Kinek a *nevében* történik az ellenőrzés és a gyakorlati visszahatás? *Névtelen* kollektív alany ez, amellyel azonban a népiség tagjai magukat messzemenőleg azonosítják. A német nyelvnek megvan erre a határozatlan személynévmása: „man”, — az ember, vagy az emberek általában. És a címzett éppúgy, „man” — az ember vagy az emberek általában. Tehát végeredményben: „az ember” megköveteli, hogy ne törjön házasságot, ne lopjon, ne tegyen hamis tanúságot „az ember” stb. Ezek a magatartás-szabályok a kollektív alanyból való határozatlan származásukhoz híven egészen átlagos színvonalúak. Van bennük egyetemes népi tapasztalat és széleskörű életbölcselem, de nincs finoman egyéniesítő pszichológia, sem veleérző, megértő szeretet s nem is lendülnek fel a legmagasabb mértékekig. Egy modern filozófus, *Heidegger*, nem is lát ebben az egész jelenségben semmi értéket és legsilányabb formájáról „szóbeszéd”-nek (*das Gerede*) nevezte el. Ez azonban egészen igazságtalan. Hegel sokkal mélyebben látott; ő a néperkölcshöz ezt a fajtaját az erkölcs méhének tekintette, annak a termékeny teljességnek, amelyből minden sajátos erkölcsiség származik. És megbecsülte ezt a jelenséget azért is, mert egyénfeletti életalapra utal: arra, amit ő korszerű politikai kifejezéssel „volonté générale”-nak nevezett. Nem véletlen, hogy jogfilozófiája az objektív szellem egész tanát felöleli, — a jognak *valamennyi* megelőző fokát, ahol már egy egyénfeletti normaadó akarat is érvényesül a megjelenő életben. Az örökké keresett és feltételezett néplélek, amelyből a nyelvet

vagy a népdalt származtatták, egyszersmind annak a kollektív morálnak is hipotetikus létrehozója, amely az egyes embert körülfonja, formálja, eligazítja és — bünteti.

3. Még inkább a kérdés mélyére nyúlunk, ha a kollektív morál létezőmódja és rejtett alanya helyett annak tárgyi jelentéstartalmát próbáljuk megragadni. A morál szabályozó formái a népeletnek és népi foglalkozásoknak minden tartalmát felölelhetik. Tudjuk, hogy kezdeti fokon a tisztaságnak, a táplálkozásnak, sőt a társas érintkezésnek szabályai is beletartoznak a morál körébe. A nemi élet rendje oly fontos, hogy több nyelvben az „erkölcsös“ és „erkölcstelen“ megjelölés éppenséggel a szexuális irányban „erkölcsös“ vagy „erkölcstelen“ értelmét vette fel. Mindehhez járul még a munkának és gazdasági életnek egész nagy területe. Már szűkebbkörű formát képvisel a művészet és a tudomány morálja. Az egész nevelés az erkölcsi tekintély nevében folyik és a vallás nemcsak forrása a morálnak, hanem ugyanakkor a népi morálból is számos kötelező erejű nézet megy át a vallás tartalmába, aminek következtében azután vallásos magatartásmódok — kultusz, áldozat, imádság — morális követelményekké válnak.

Mégis, ha azt állítanók, hogy mindezek a normák tisztán csak a nép *életfenntartására* és rendezett népi élet *biztosítására* szolgálnak, ezzel még a merőben deskriptív tényállást sem merítenők ki. Sőt egészen világos, hogy a $\gamma\eta\nu$ fogalmán túl az $\epsilon\upsilon\ \gamma\eta\nu$ az igazi követelmény, s hogy az $\epsilon\upsilon$ -t itt nemcsak eudaimonisztikusan kell értelmezni, mint nyugodalmas fennmaradást, hanem inkább mint küzdelmet a nemzeti létnek valamilyen magasabb értéktartalma után. Az élő népmorálból, ahogy a kísérletek mutatják, kiolvasható az az értéktáblázat, amelyet magáénak vall. Ameddig a mértékadó és ténylegesen elismert értékek táblázatában úgy hisznek, mint a kinyilatkoztatás ígéjében, vagy a nemzeti istenek akaratában, akik a népnek sajátos küldetést szabnak, tehát mint jámbor kötelességben, amelyet már az ősök teljesítettek, mindaddig nincs szükség, legalább is a hordozó népi tudat számára, más igazolásra. Ha pedig ez a vallásos keret bizonytalanná vált, akkor a filozófiai gondolkodás magának az illető népnek körében megkísérli — akár a régi táblák látásmasztását, akár ujak felállítását. Ezért, aki arra vállalkozik, hogy összehasonlító erkölestudománnyal magasabb szempontból foglalkozzék, annak végül a történelmileg és nemzetileg különböző morál-filozófiákról magának is filozofálnia kell. Mielőtt azonban

erre a legnehezebb feladatra kellő óvatossággal rátérnék, egy már érintett gondolatot kell nyomon követnem s ez: a népi erkölcsök kifejlődésének és átalakulásának kérdése.

B. A morál születése, amelyről, mint középiskolai tanuló mélytudományú értekezést mertem írni, számunkra felfoghatatlan. Hogy témánkhoz, „a morál átalakulása”-hoz az empirikus kutatás útján közelebb juthassunk, a morálnak olyan tényleges *válságait* kell tanulmányoznunk, amelyek számunkra történeti szemlélet alapján hozzáférhetők. Gazdag anyagot nyújt ehhez minden nép, mihelyt ez a maga felvilágosodási korszakába lépett, vagy ezt már el is hagyta. A görög szofisztika kora, a római császárkor, az olasz renaissance egyenest a „morál pathológiájához” szolgáltatóknak anyagot. A legtermékenyebb irodalmi mű, amelyet e tárgyról ismerek, *Pestalozzi* regénye, a „Lénárd és Gertrud”. Az erkölcsi állapot- és lélekrajzoknak ez a páratlanul gazdag gyűjteménye — alapeszméjéhez híven — azokat a mélyreható megrázkódásokat ábrázolja, amelyeket egy svájci falu lakosságában a tiszta mezőgazdálkodásról a házi iparra való átmenet idézett elő. Számos egyéni sorson mutatja meg a regény, hogy az addig szokatlan pénztulajdon a parasztságot egészen új erkölcsi feladatok elé állítja, amelyekre senki sincs felkészülve. Ezt a példát ki szélesíthetjük: az industrializálódás ugyanis mindenütt a régi morál széthullásával járt együtt. Az életnek minden kultúrállamban bekövetkező elvárosiasodása kikapcsolta egyebek közt a szomszédsági ellenőrzést, a moralitásnak egyik legfontosabb rugóját. Amit ma kultúrválságnak nevezünk, az nagyrészt azon a tényen alapszik, hogy a tárgyi kultúra forradalmi változásai régi erkölcsi formákat hatálytalanná tettek, anélkül, hogy újak teremtésére az akarat és az erő meglett volna.

A morál átalakulásának különösen jelentős esete az, amikor a békés vagy háborús vándorlás előidézte kultúrérinkezés következtében két különböző erkölcsi rendszer egymással szembe kerül. Ilyenkor a két morál közt küzdelem támad, amelyent ma erősen differenciált népkultúrák körében az egyes nemzedékek és foglalkozási ágak közt is számos változatban láthatunk. Ide tartozik a nyugati szellemtörténet legfontosabb erkölcsi eseménye is, amelynek jelentősége oly alapvető, hogy mellőzése az eddigiekben mindenkinek okvetlenül feltűnt: amikor t. i. a helyileg kialakult népi morálokat elborította a kereszténység-követelte erkölcs. Hogy a keresztény erkölcstan nem

tekinthető egyszerűen *egy* morálnak a többi között, azt a továbbiakban még igazolni fogom. De ha a kereszténység elterjedésének kultúrfolyamatát a morális jelenségek szempontjából követjük, akkor nem tagadhatjuk, hogy mindazok a népek, amelyek a római imperium területén egymással érintkezésbe kerültek, a kereszténységgel, mint a legmagasabb vallásos érettség kifejezésével olyan erkölcsi mértékeket is átvettek, amelyek a magukkal hozott népi morállal a legélénkebb ellentétben állottak. Ellentétben állottak már csak annál az egy, mindennél nyomósabb oknál fogva is, mert a keresztény szellemből fakadt erkölcsi forma lényege szerint nem szorítkozhatik egyetlen népre, hanem az egész emberiséget kell átfognia. Ezt az óriási átváltozást a szóbajövő népek történetében csak töredékesen tudjuk követni. Tudjuk azonban, hogy a küzdelem még ma sincs sehol lezárva; a keresztény felfogás és elfogadás felszíne alatt a törzseknek és a népnek ősrégi, részben leplezetlen harcias jellegű morális ösztönei élnek tovább és néha még vulkanikus erővel törnek elő. Legutóbb Max Rumpf egy vallásnéprajzi munkájában megpróbálta megállapítani, hogy Németország egyes katolikus vidékein mennyire vert igazán gyökeret a keresztény erkölestan a köznép tudatában és cselekvéseiben — és kutatása meglepő eltéréseket tárt fel.

Míg a kinyilatkoztatott erkölcsiség a morált úgyszólván felülről alakítja, addig a kultúrviszonyok tárgyi és társadalmi átalakulása mintegy alulról fejleszti tartalmait tovább. És ez a folyamat a maga egyes jelenségeiben már átérthető. A teljesség kedvéért megemlítem, hogy eszerint a kultúra differenciálódása szükségképp együtt jár a morál egész tagozódásának differenciálódásával. Kezdeti fokon nemzetségek szerint mutatkozik az elkülönülés (a nemzetség úgylátszik eredetileg éppen az önmagában zárt morális kezesség), később rendek szerint. A nemesi morál más mint a parasztmorál. Itt is gyakran igazolódik a süllyedő kultúrjavak törvénye: a régi görögökre vonatkozólag kimutatta ezt Werner Jaeger „Paideia” című könyvében. Érdekes példának látszik a japánok *busidója* is. A differenciálódás folytatódik viszonylag zárt életkörökig, sőt végül hivatáskörökig. Beszélünk iparosmorálról, kereskedői-, sőt talán tőzsdemorálról, halljuk a sajátos tudós-morált emlegetni, és magának a rablómorálnak a gondolata sem egészen értelmetlen. Külsőleg ezek a specializált morális ágazatok arról ismerhetők fel, hogy mind külön becsület-

fogalmat alakítanak ki és valamilyen latens becsületkódexhez igazodnak. Van tisztí becsület, diákbecsület, parasztbecsület és kereskedői becsület.

Ámde ez a gyorsíramú differenciálódás fokozott individualizmushoz vezet és épp ezzel a legsúlyosabban veszélyezteti a morált. Ahol az egyes embert semmilyen csoportkötelék nem köti többé, ahol önmagát minden élet súlypontjának, sőt az élet mértékének kezdi tekinteni, ott a morál a maga valódi formájában már felbomlott. Az ipusztúriális-kapitalisztikus nagyvárosi társadalom a legnagyobb kultúrális teljesítményeket vitte végbe. A morálnak ezen az új talajon való kiképzésében azonban majdnem teljesen terméketlen maradt. És itt rejlik a XIX. század legsúlyosabb kultúrális mulasztása. A nagyvárosi társadalom elvesztette a szomszédsági morális ellenőrzést. Az érdekek az egyes embert ma erősebben az egészhez kötik, mint valaha; morálja kevésbbé, mint valaha. A mai ember függőbb helyzetbe került. Mert a nagyváros „szabad” embere az a teremtmény, aki tudtán kívül leginkább függ másoktól. Nem volt azonban képes arra, hogy tudatos személyiségének szabadságából magasabb megkötéseket fejlesszen ki s ezáltal a népi élet alapját egészségesen megőrizze. „Nép” ma nagy mértékben pusztuló képlet. Szétrombolta az ipar, a technika, a nagyváros, a közlekedés erőszakos hatalma. Egyetlen európai ország vagy állam sem zárkózhatik el ennek belátásától. Ezért állunk ma minden időkh legnagyobb morális feladatai előtt, vagy talán már a morál halálos ágyánál is.

II.

Minden kollektív erkölcsnek, hogy hatásossá váljék, valahol a hozzátartozó egyes emberek átélő tudatába kell lépnie. Végső eredményben ugyanis ez a morál éppen ezeknek a csoporttagoknak érzületi magatartására irányul. Itt csak ismétlődik a szellemi életnek az a rejtélyes östénye, hogy a kultúrának még legnagyobb és legátfogóbb tartalma sem lehet másként tudatos és nem fejthet ki másként hatást, mint mulandó lények egyéni lelkében, akik maguk is csupán arasznyi időre részesedtek a nagy kultúrfolyamatban. Ámde ez arasznyi idő alatt ezek az élők — legyenek akár nagyok, akár jelentéktelenek, akár fiatalok, akár öregek — őrzői a népszellemnek és ők felelősek annak jövőbeli alakításáért. Látni fogjuk, hogy jelentősé-

gük tovább terjed, mint csupán addig, hogy éppen itt legyenek és éljenek.

A. A morál és a személyes erkölcsiség kölcsönhatását legelőbb is tisztán deskriptív úton közelítjük meg, természetesen ismét csak nagy vonásokban. Az egyes ember, amikor konkrét erkölcsi döntés előtt áll, nem teszi ezt — ahogy az individualisztikus irányú filozófiai etika szereti megkonstruálni — valamilyen elzárt szellemi cellában, amelynek nyílásaiból éppen csak a jó és a javak, az értékek és ezek örök rangviszonya válnék láthatóvá. Történetileg, földrajzilag és egyéni hajlamainál fogva is, bizonyos meghatározott erkölcsi életösszefüggésben áll. Nem áll tehát csupán pontszerű „exisztencialitással” — ahogy ma mondják — a „jelennek” tovasikló küszöbén, hanem a környezete már szellemileg formálta, hajlamait bizonyos szellemi érettségig kifejlesztette, röviden: döntése és cselekvése egy szellemi közegben történik, amelyben a legkülönbözőbb hullámok találkoznak.

Szegezzük most tekintetünket csupán arra a hullámsorra, amely éppen a kollektív morál felől jön és ismét beléje hullámoz vissza. Ha *ekkor* figyeljük meg az egyént konkrét döntései pillanatában, megállapíthatjuk, hogy a kollektív morál kettős formában fűződik bele tudatába: egyrészt *ismeri* követelményeit, másrészt érzi *lelkiismeretében* azoknak súlyát.

Az elsőt rövidesen elintézhethjük. Tradíció, környezeti befolyás, tervszerű nevelés belevésték az érvényben lévő morált a nép minden egyes tagjának tudatába. Ismeri azt. De csak mint *lelkiismereti* állományának tényezői fejtik ki azt az erőt, hogy őt motiválják vagy konfliktusba sodorják. Általában a legtöbb erkölcsi helyzetet már eleve eldönti az érvényben levő morál befolyása. Magunkévá tettük, természetyszerűleg megegyezően haladunk vele. Nincs szükség napról-napra megújuló lelkiismereti küzdelemre, hogy hivatásbeli kötelességemet teljesítsem, hitvest és gyermeket el ne hagyjak, ne lopjak és ne öljek. Csak e magától érthetővé vált, tisztán tekintélyi alapon átvett vagy korábban már rég átküzdött erkölcsiségnek háttéréből bontakoznak ki a tulajdonképeni konfliktushelyzetek. Ezek — durván kifejezve — pozitív vagy negatív lefolyásúak lehetnek. Ha bűnös ösztönből megszegem az erkölcsöt, azaz ha döntésem annak színvonala alatt történik vagy ha ösztönöm döntés nélkül legyőz, akkor adva van az egyszerű erkölcsi vétség esete. Ha a közérköles egészséges,

akkor az ellenhatások nem fognak elmaradni; ha személyiségem magva még egészséges, akkor a tett elkövetése után az önvád sem fog elmaradni.

A morállal való összeütközésnek azonban még egy másik módja is elgondolható. Tudjuk, hogy a morál nagyon is átlagszínvonalon normál, hogy ritkán tud pszichológiaiilag finomabban egyéníteni, sőt hogy néha maga is már hézagossá és hajlíthatóvá vált. Ekkor az erkölcsi helyzet úgy alakulhat, hogy én magam többet kívánok magamtól, mint a morál kíván tőlem, hogy éppen mint egyszeri én egyszeri helyzetemben magasabb kötelességet látok magam előtt, hogy tehát a morál ellen cselekszem, *személyes erkölcsiségből*. A büntudat ekkor sem fog teljesen hiányozni. Fellép már csak azért is, mivel az egyén itt a népelet átfogó tapasztaltságával és bölcseségével helyezkedik szembe. Azonban — a vallásos értelmezés szerint — inkább kell Istennek engedelmeskednünk, mint az embereknek. A lelkiismeret szavában Isten szól hozzám és az Ő színe előtt magasabb kötöttségeket hordok, mint aminők kívülről bárhonnan is elérhetnének hozzám.

Közfelfekvő a gondolat, hogy ezek az érvényben levő morált túlszárnyaló magányos *lelkiismereti* tapasztalások alkotják azt a forrást, amelyből a morálnak minden továbbképzése és fokozása történik. Ami ma az általános értékítéletek és normák állományában szerepel, azt egykor régebben előbb egyeseknek, majd sokaknak keményen ki kellett küzdeniök. Az érvényben levő erkölcsi szabályozások eszerint csak lerakódásai volnának számos mélyreható lelkiismereti küzdelemnek. Kiváltképen a nagy ethikus próféták lennének azok, akik erkölcsi magatartásuknak egyetemessé válása útján népüknek és talán az emberiségnek törvényhozóivá lettek.

E közfelfekvő gondolatnak mindamellett vannak bizonyos nehézségei, amelyek nem hallgathatók el. Először is: a lelkiismeretnek olyan önállóságát vetíti bele a kezdetleges morálba, aminőt csak a fejlődés *csúcspontján* önálló személyiségek érhetnek el. Hiszen kezdeti állapotban az ember szinte teljesen felolvad az ú. n. kollektív lélek kötelékében.

De azután: a magányos szubjektív lelkiismeret, mint ilyen, még legfinomabb kiműveltségében sem képes ily messzemenő teljesítményre. Hogy ezt kimutassuk, ki kellene térnünk a *lelkiismeret problematikájára és elméletére*, amit azonban ehelyütt korántsem tehetünk meg. Csupán a legismertebb megállapításokat idézzük fel. A lelkiismeret

mint lelkiismeret egyáltalán nem szól — ahogy Kant véli — általános tételekben hozzám; kizárólag a fennforgó esetre és énrám vonatkozik. Vitatható, vajjon egyáltalán tanácsol-e pozitíve valamit, vagy pedig csak a döntés *előtt* figyelmeztet és a döntés *után* lelkiismeretfurdalás formájában büntet. Ahogy mondták: a bennem személy-szerinti jóra, vagy éppen csak ítélkezve a bennem személy-szerinti rosszra irányul, de nem mindjárt (kanti értelemben vett) maximákra, amelyek egyetemesítésre való alkalmasságuk szerint volnának vizsgálhatók.

Sőt, még az sem biztos, hogy a lelkiismeret csálthatatlan-e, hogy nem tévedhet-e. Voltak, akik bizonygatták. Ámde itt válik éppen az ismeret tényezője jelentőssé. Ki mondhatja magáról, hogy csak megközelítőleg is áttekinthetne minden körülményt, amely tettének erkölcsi kihatására nézve irányadó? Eppen nagy politikai döntéseknél látjuk világosan, hogy az ember cselekvésével mindig mérészen a jövő sötétjébe vág bele. Ezért filozófiailag sokszor megkülönböztették a merőben szubjektív lelkiismeretet az „igaz” lelkiismerettől. Az igaz lelkiismeretnek azonban már a tárgyi eligazodás tekintetében valósággal mindent átfogónak kellene lennie. Hegel épp ebből az okból kereken azt állította, hogy az állam a szubjektív lelkiismeret álláspontjára egyáltalán nem lehet figyelemmel. Az érték és az értékrend lényegszemléletének hívei pedig — elsősorban Max Schelerre és Nicolai Hartmannra gondolok — határozottan tiltakoznak az ellen, hogy az igazi erkölcsiségbe való filozófiai belátásunkat arra alapítsuk, amit ők „az értékek pusztá lelkiismereti szubjektivitásának” neveznek.

Ha ez a végső szó, akkor most már abban a veszedelemben forgunk, hogy az erkölcsinek egyáltalán minden abszolút vonatkozási pontját elveszítjük. Ha a lelkiismeret, amely nemcsak az érvényben levő morállal, hanem még sokkal határozottabban Istennel szemben felelős, nem jelent végső instanciát, akkor végül is honnan származnak a megkötések, amelyeket már csak a mindenkori érvényben levő morál is előír? Valóban csak célszerűségi berendezések, amelyeknek segítségével valamely társadalom a közhasznat az egyéni előnnyel hozza összhangzásba? Ezzel a relativizmusnál kötöttünk volna ki, amely azt állítja: ahány ország, annyi erkölcs, ahány kultúra, annyi morál. Bennük nem az abszolútum visszfénye tükröződik, hanem csupán a történeti körülmények örök folyása és minden hamis próféta tetszése szerint új értéktáblák bolygótüzeit gyujt-

hatná fel, csak találjon kellő számban önállóan vállalkozókat, akik vakon követik.

B. Gondolatmenetünk tovább hajt tehát a *szubjektív lelkiismeret* jelenségétől az *objektív lelkiismeret* termékeny fogalmáig és innen az *abszolút lelkiismeret* eszméjéig.

A filozófia bizonyos tekintetben csak arra szorítkozott, hogy az erkölcsiséget formálisan határozza meg. Beszél a jó *eszméjéről* vagy örökérvényű értékekről. Ezeknek szilárdan nyugvó koordináta-rendszere alkotja mintegy az erkölcsi világ tengelyét. Még az ú. n. materiális értékethika is, amelynek jelentős teljesítményeire itt nem térhetek ki, végeredményben csak vázlatos térképet ad az értékek nyugvó birodalmáról és a helyes alá- vagy fölrendelésnek ráirányuló aktusairól. Mindkettő, mint említettem, abból a mesterséges konstrukcióból indul ki, hogy az egyes ember a morális környezettől függetlenül, a konkrét történeti moráltól elszigetelve képes akarni. „Az erkölcsiség a néphez való hozzátartozás”: Hegel e nagy gondolatának a két felfogás egyikében sincs helye. A néphez- és földhöz tartozást azonban csak akkor méltatjuk eléggé, ha e szempontnak a lelkiismeret elméletében is érvényt szerzünk. A *szubjektív* lelkiismeret csak az egyéni felelősség hangját tartalmazza. Az *objektív* vagy magasabb lelkiismeret a kollektív felelősségét is: az erkölcsileg akaró személy itt határozottan tudja, hogy valamely általános szellem hordozója, s hogy részese a közért való felelősségnek. Az egyéni akaraton át itt a magasabb egyetemes akarat hat. Hegel szubsztanciális akaratnak nevezte. *Mi egyszerűbben azt mondhatnók: A teljes erkölcsiséghez hozzátartozik az, hogy az egyes ember a maga népének értékszínvonaláért felelősnek tudja magát és hogy a maga személyes létét csak ebből az átfogóbb megkötöttségből alakítsa.*

Az objektív lelkiismeretnek ez a gondolata nehezen valósítható meg, már csak azért is, mert a keresztény kultúrában állam és egyház küzdenek az elsőbbségért, hogy az objektívet és az általánosat melyikük reprezentálja. Hegel, aki az „általános”-ról mindig különös áhítattal szólt, valami egészen konkrétet értett rajta: azt t. i., hogy az ember a maga történeti korszakának erkölcsi tartalmát és erkölcsi feladatát világos tudattal hordja önmagában és érte sikraszálljon. Aki tudatosan objektív lelkiismeretből cselekszik, annak tisztába kellett jönnie a maga kora erkölcsi problematikájával és értelmével s a történeti világnak ezt a darabját valósággal vállára vennie. Így él az ember a

maga népéből és a maga népéért, — átfogó felelősséggel az egészért, — nem pedig csupán sajátos egyéni helyzetből és a személyes önkultúra szolgálatában.

Nem szabad azonban feledni, hogy Hegel számára az abszolút isteni szellemnek megfelelő értelmű megjelenése volt minden népszellem és minden korszellem s így „közvetlenül létezett Istenhez“. Csak így talált Hegel átmenetet a történeti-objektívtól az isteni-abszolúthoz. A népi morál még nem volna önmagában megkötő erejű, ha nem volna magában Istenben megkötve. A lelkiismeretnek a kollektívbe való kiszélesedése tehát még nem közvetlen biztosítéka abszolút voltának.

Az abszolútnak a fogalma azonban vallásos eredetű. Csupán filozófiai körülírását fejezi ki a végsőnek, amelyen túl kérdezni lehetetlen. Platon volt az első, aki a maga filozófiáját ehhez az örökhöz és feltétlenhez fűzte. Legmagasabb kialakítását ez a gondolat azonban a keresztény világértelmezésben nyerte. Ha a filozófia az *abszolútumról* beszél, akkor ezzel csak az egy és jó Istent írja világosan körül, akiből a világösszefüggést megérteni törekszik.

C. Így vezet vissza a világi filozófia mégis az egyedülálló nagy tényhez: a kereszténységhez és etikai kihatásaihoz. A kinyilatkoztatásban hívó lélek a kereszténységnek ezt a felülmúlhatatlan különállását a természetfeletti kinyilatkoztatásnak fogja tulajdonítani. A kutató filozófus azt fogja hinni, hogy a kereszténység az emberi lélek legvégső és legkiértebb tapasztalásait előlegezi, amelyek nemcsak egyszeri tények, hanem még ma is hozzáférhetők mindenki számára, aki az élet értelméért a legvégsőbb határokig: a Keresztig és a Halálig teljes erkölcsi komolysággal vívódik. A keresztény meggyőződéseknél feljebb nem juthatunk; ezért minden alulról jövő bizonytalan tapogatózással szemben abszolút igénnyel lépnek fel. Isten országa nem e világról való. Isten ígéje a kovász, amely az összes tökéletlen erkölcsi képződményeket még mindig áthatja.

Hogyan viszonylik azonban már most a kereszténység egyfelől a kollektív morálhoz, másfelől pedig a személyes erkölcsiséghez?

A keresztény erkölcsstan, úgy amint az új-szövetségnek e tekintetben különösen jellemző igéi feltárják, nem az, amit az eddigiekben morálnak neveztünk. Ha az volna, akkor joggal állíthatnák, hogy ami kétezer évvel ezelőtt halászok és vámosok számára Galileában és Judeában normatív volt, az a mi oly gyökeresen megváltozott kultúr-

viszonyaink közepette már nem lehet többé irányadó. A keresztény erkölcsen a maga nagy ősigéiben tudatosan azokra a végső előfeltevésekre szorítkozik, amelyek minden konkrét erkölcsi magatartásnak úgyszólván örök gyújtópontját jelentik. Ez a Hegyi Beszéd tulajdonképeni értelme, ha olyan szemmel olvassuk, amely örök erkölcsiiséget és mulandó morált megkülönböztetni képes. Csúcspontja ez az egy mondat: „Boldogok a tiszta szívűek“. A szívnek ez a tisztasága a kinyilatkoztatás igazi szikrája; és minden lelkiismereti harcban az igazi küzdelem mindig csak azért folyik, *hogy tiszták maradjunk*. Filozófiailag körülírva: az istenes lélekben van egy prius, amely az alkalmazás minden esetét megelőzi: az a megvesztegethetetlen tudás, hogy minden elgondolható helyzetben jó és rossz úgy válik el egymástól, mint tűz és víz.

A keresztény erkölcsen tehát lényegében nem ad minden nép, minden korszak és minden eset számára már készen kialakított „morál“-t, hanem csak arról szól, ami minden konkrét morált és minden személyes erkölcsiséget megelőz: a tiszta akaratnak és a tiszta szeretetnek örök őshintenciáiról. Ez a középpont épp oly kevésbé formulázható, mint ahogy ontológiai téren sem lehet az isteni lényeg kifejezni, míg a teremtés művének teljességében meg nem nyilvánult. De lelke mélyén mindenki érzi, hogy megvan benne, vagy pedig nincs meg. Vagy még inkább: érzi, hogy mint emberben *nincs* meg, de meg lehetne és meg kellene lennie, hogy kettős természetében visszaállítsa Istennel rokon lényegének tisztaságát. Mint ahogy az igazság tiszta akarata a gondolkodásnak legkisebb aktusában is teremtő jellegű, úgy a jónak tiszta őshintenciója is a lélek mélyéről épít az erkölcsi világ művén. Ha ezt az őshintenciót *szeretnek* nevezzük, akkor ez nemcsak a lélekről-lélekre irányuló felebaráti szeretet, hanem *minden*, ami a metafizikai ősegység felől a részekre oszlott világba kiárad és kisu-gárzik.

Innen értjük meg *Kant* etikájának sokat félreértett formalizmusát is. *Kant* szintúgy tudatosan nem akar tartalmi morált kifejleszteni. Számára csak a tiszta akarat fontos, amely minden időben, minden egyénél lényegileg ugyanaz. Ugyanaz a Κάθαρσις — megtisztulás a puszta földi materiától, amely *Platont* az ideákra vezette, vezeti *Kantot* a *tiszta* gyakorlati észre, amelynek kijelentése így szól: minden idő és minden ember számára, legyenek ezek mégannyira különös idők és emberek, érvényes az abszolút

követelmény: cselekedjél *tiszta* akaratból. Csakis ez az abszolút követelmény szolgálhat minden *valódi* morál alapjául, azaz csakis ennek lehet és kell egyetemessé válnia, ennek szabad a kollektív morálba átmennie.

Fölöttébb nehéznek látszik ebből a végső vonatkozási pontból, amelyet a filozófia erkölcsi apriorinak nevez, hidat verni az erkölcsiségnek az életben jelentkező konkrét formájához, a tartalmi *népmorál*hoz. S valóban: nagy a közbülső tagok száma. Mert konkrét morál csak a történeti szellem harcmezején keletkezik. Az égi fény számtalan lélekben és helyzetben születik újra mindig. Sötétség, veszély fenyegeti mindig. Sohasem élt az erkölcs másként, mint küzdelemben, áldozatban és veszélyben. A lényege ez, nem pedig eltorzulása. Nagy próféták és vezető szellemek, akikben — Hegellel szólva — az *általános*, a népi szubsztancia elevenen él, tetteik kockázatával és tanaik hirdetésével tárták fel látomásaikat a nagyról és jóról. Így támadnak egy magasabb erkölcsi világrendnek klasszikus tanúi a nemzet és az emberiség számára. Így halmozódik a jónak az a tökéje, amelyből az utódok élnek és amelyet gyarapítani tartoznak. Mert a klasszikus mindenütt az, ami minden élő jelent arra kényszerít, hogy vele érzületében számot vessen. De azok a sokak is, akik a hétköznapi egyszerű kötelességét teljesítik, a családapák és anyák, a tanítók és munkások, együtt szőnek azon a nagy szövődéken, amely meghatározott történeti formájában valamely nép morálját alkotja.

Ezért nincs magasabb feladat e földön, mint az egyetemesnek eme szelleméből a saját népünk ethosának óvása és ápolása. Nemcsak a hivatalosak őrzik ezt az örökséget, hanem a nép minden tagja érezze, hogy részes nemzete nevelésében. Mert a magunk nemzete az a talaj, ahol az erkölcsiségnek helyt kell állnia, mielőtt a népek erkölcsi versenyébe lép. Kisebb körökből épül az egy erkölcsi világ átfogóbb köre.

Ne gondoljuk azonban, hogy ez a folyamat olyan, mint az organikus növekedés. A nemzetek életében is vannak fájdalmas törések, külső vagy belső sorsfordulatok, amelyek látszólag a megsemmisülésbe sodornak. De ahol az erkölcsi akarás forrása tiszta és erős maradt, ott a nemzetnek is sikerülni fog a „halj meg és légy újból“, amelynek jegyében már az egyes ember élete is áll. Ahol az erkölcsképző erők egészségesek, ahol nagy látnokok és irányítók tiszta szándékkal intézik a nemzet sorsát és népük jövőjét.

ben a maguk erkölcsi létének nagy ügyét látják, ott a romokból sértetlenül, sőt újjászületve támad fel a régi nemzet nemes alakja; megerősödve tiszta akaratból fakadó új tettekre és eggyéválva a nemzeti közösség legértékesebb javának, a népi erkölcsnek kötelékében.

•

A magyar és a német nemzet ily sorsfordulatokon ment keresztül. Egy sem állt oly sokáig, oly hőiesen, de oly fájdalomteljesen is őrt fenyegető hatalmakkal szemben, mint az ősi, büszke magyar nemzet. Amikor mint népemnek szerény képviselője abban a kitüntetésben részesültem, hogy e tisztes helyen oly kérdésekről szólhattam, amelyek bizannyal a végső és legkomolyabb kérdései az életnek általában, tettem ezt a legmélyebb bámulattal a magyar nép nagy multja és megbecsülő szeretettel szellemének sajátossága iránt. Jelenét úgy látom, választott férfiak intézik, igazi népnevelők, akik az értékes örökséget óvják és gyarapítják. Különösen hálás tisztelettel hajtom meg fejemet e főiskola nemes tradíciója és sorsának jelenlegi irányítója előtt, akit hazámban a jelenkor legfényesebb elméi közé számítunk. Azzal a boldog bizonyossággal tekintek e nemzet jövője elé, hogy erkölcsi erőit lankadatlanul ki fogja fejteni és mintaképe lesz küzdőtársainak a népek kórusában. Köszöntöm a hódoló csodálat érzésével, miközben a német költő szavára emlékezem:

„Alles Grosse bildet, sobald man es gewahr wird.“

Felelős kiadó : Dr. Prohászka Lajos.

24.162. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. (F. : Thiering Richárd.)

